

СТОРІНКА РЕЦЕНЗЕНТА

УДК 930.2

DOI: [https://doi.org/10.33782/eminak2020.2\(30\).431](https://doi.org/10.33782/eminak2020.2(30).431)

ПРО ЩО ПРОМОВЛЯЄ СТАТИСТИЧНЕ ДЖЕРЕЛО?

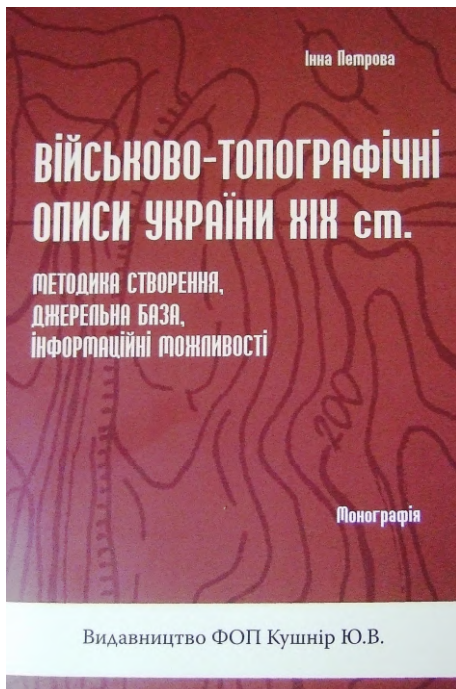
[рец.]: *Петрова І.В.* **Військово-топографічні описи України XIX ст. (методика створення, джерельна база, інформаційні можливості)**. Вінниця: Видавництво ФОП Кушнір Ю.В., 2019. 572 с.

Ірина Шандра

Харківська державна академія культури (м. Харків, Україна)

e-mail: irina_shandra@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9092-413X>

У сучасній науці актуалізується питання запровадження до наукового обігу нових комплексів історичних джерел та їх археографічне опрацювання, використання інформаційних технологій для роботи з масовими документами, оновлення категоріально-понятійного апарату сучасних історичних досліджень, залучення нових методологічних підходів. Серед найбільш затребуваних писемних джерел з історії України XIX ст. є військово-топографічні описи (далі – ВТО). Їхньому дослідженню приділено чимало уваги у вітчизняній історіографії. Йдеться, насамперед, про інформаційні можливості ВТО, визначення програмних документів, на основі яких вони впорядковувались. Утім, це поки лише окремі епізоди, які не дають можливості скласти комплексне уявлення про методику впорядкування військово-топографічних описів, встановлення кола осіб, що залучалися до

їх створення, еволюцію формуляра ВТО, з огляду на що монографічне дослідження авторства І. Петрової має беззаперечну актуальність.

У вступі обґрунтовані об'єкт і предмет дослідження, його актуальність, мета й завдання. Визначаючи об'єкт дослідження, авторка виокремила основні групові ознаки військово-топографічних описів: наявність програми, анкети або формуляра –

нормативної підстави для створення військово-топографічних джерел; їхня цільова спрямованість, єдина методика збирання та систематизації первинної інформації, використання укладачами описів значної кількості першоджерел, залучення до упорядкування військово-топографічних пам'яток певної категорії військовослужбовців, високий ступінь інформативної репрезентативності військово-топографічних джерел з питань повсякденної культури. Надалі авторка поетапно дослідила еволюцію формуляра ВТО, зміни, що відбувались у колі укладачів документів і в інформативному навантаженні військово-топографічних описів, у системі їх функціонування в документальному середовищі в різні історичні часи.

Структура змістової частини монографії є ретельно продуманою та логічною, вона містить п'ять розділів. У них послідовно, повно та всебічно розкрито тему дослідження.

У першому розділі «Історіографія, джерельна база та теоретико-методологічні засади дослідження» розглянуто історіографію проблеми, охарактеризовано джерела, на яких вона ґрунтується. Зі змісту монографії стає зрозумілим, що І. Петрова намагалася дослідити розвиток історичного студіювання цього питання на тлі становлення системи статистичного обліку в Російській імперії (історії Статистичного відділення Міністерства внутрішніх справ, Центрального статистичного комітету, відомчої статистики, земської статистики). Незважаючи на певну вузькість проблематики, що було обумовлено хронологічними межами дослідження, його предметом та об'єктом, авторка продемонструвала добре володіння засобами історіографічного аналізу. За час роботи над науковою розвідкою вона опрацювала достатню кількість історіографічних джерел, залучивши праці Д. Мілютіна, О. Макшеєва, М. Андреєва, В. Єсакова, З. Новокшанової-Соколовської, О. Постнікова, П. Папковського, Ю. Абсаямова, О. Дружиніної, В. Кабузана, А. Бойка й ін. Це надало можливість простежити зміни у методологічних підходах до аналізу джерел; охарактеризувати стан затребуваності військово-топографічних описів серед науковців, визначити перспективні напрями подальшого дослідження ВТО (наприклад, було запропоновано детальніше простежити історію створення ВТО західноукраїнських земель ХІХ ст.)

У другому розділі «Військово-топографічна служба як один із фундаторів топогеодезичних та описових досліджень у Російській імперії» досліджено процес інституалізації та юридичного оформлення Військово-топографічної служби Російської імперії. З часом така установа як Депо карт не тільки запровадила єдину систему державного контролю за виробництвом, тиражуванням і зберіганням картографічних матеріалів, але стала фундаментом для формування Військово-топографічної служби Російської імперії як провідної наукової установи в галузі картографії та військово-топографічних досліджень. Наприкінці розділу авторка дійшла логічного висновку, що у першій третині ХІХ ст. в державі з'явилися дві групи описів: 1) військово-топографічні, створені внаслідок проведення топогеодезичних зйомок окремих територій Російської імперії (їхнє головне завдання – виконувати роль ілюстративного матеріалу до карт і планів, які були створені під час проведення топогеодезичних робіт); 2) описи, що створювалися здебільшого цивільними губернаторами окремих територій на замовлення військових під час укладання чергового розкладу розквартирування військ, або ВТО територій, на яких дислокувався той чи інший підрозділ з подальшим плануванням військових операцій. Упорядниками останніх були дивізійні чи обер-квартирмейстери. Серед першої групи військово-топографічних описів авторка в якості прикладу наводить «Военно-топографическое и статистическое

описание Кавказской губернии и соседствующих ей горских областей, сочиненное квартирмейстерской части подполковником Буцковским» 1813 р. («Военно-топографическая карта Кавказской губернии с определенными областями Горских народов подполковника Буцковского»); для другої – «Описание Екатеринославской губернии с приложением мнения гражданского губернатора и с описанием квартир. 1808 г.». Далі І. Петрова зазначає, що наприкінці 30-х – на початку 40-х рр. ХІХ ст. були створені перші фундаментальні військово-топографічні описи всіх областей і губерній російської держави – «Сведения об удобствах квартирного размещения всех родов войск в пределах Российской империи». Їх упорядкування вона пов'язує з намаганням військового керівництва країни підготувати надійну інформаційну базу, яка стала у пригоді під час планування військових операцій.

Третій розділ присвячений особливостям розвитку формуляра, функціонування та зберігання військово-топографічних описів України кінця 40-х – початку 50-х рр. ХІХ ст. Джерелознавчий аналіз дозволив авторці висвітлити закономірності процесу створення цих документів, встановити рівень їхніх інформаційних можливостей і ступінь функціонування в інформаційному середовищі на сучасному етапі. Авторка зауважила, що ця група описів («Военно-статистических обозрений Российской империи») була більш наближена для задоволення інформаційних потреб військових, ніж попередні зразки ВТО. Саме за допомогою залучених відомостей військовослужбовці могли визначити прохідність місцевості для транспорту, артилерії, кавалерії, піхотних підрозділів; виявити захисні та маскувальні властивості території, характер природних схованок; визначити потайні підходи до об'єктів супротивника; з'ясувати стан водопостачання, забезпечення продуктами першої необхідності; дослідити основні засади розквартирування військ; виявити зміни рельєфу місцевості у порівнянні із зазначеними на карті.

У четвертому розділі «Матеріали для географії та статистики Росії (матеріали для військової географії та військової статистики Росії): зовнішня та внутрішня критика документів» І. Петрова вивчила процес становлення нового формуляра військово-топографічних описів. Також було досліджено історію укладання «Примерной подробной программы статистических описаний и военных обозрений губерний и областей Российской империи» та вплив на неї таких джерел як Програма 1847 р. О. Чернишова для військово-статистичних оглядів губерній та областей Російської імперії; Настанова про проведення статистичних робіт Генерального штабу від 8 листопада 1857 р. № 586; План статистичного опису губерній Київського навчального округу: Київської, Волинської, Подільської, Чернігівської та Полтавської, автор Д. Журавський тощо. Також на сторінках цього розділу презентовано інформацію про використання Матеріалів для географії та статистики Росії (матеріали для військової географії та військової статистики Росії) для відновлення повсякденного життя українського народу.

У п'ятому розділі «Військово-топографічні огляди Київського (1869 р.), Харківського (1871 р.) та Одеського (1871 р.) військових округів» досліджено проблеми атрибуції й інформативного навантаження ВТО, створених у пореформений період. Як і в попередніх розділах, аналізується проблема подальшої еволюції формуляра документа, формування джерельної бази ВТО, застосування елементів внутрішньої критики документів укладачами ВТО під час формування джерельної основи своїх праць.

Суттєвим доповненням у книзі є біографії укладачів військово-топографічних

описів та їхні праці, програмні документи, що слугували нормативною основою для військово-топографічних описів.

Насамкінець слід підкреслити, що дослідження написане науковою мовою, має логічний і послідовний стиль викладу. Монографія І.Петрової «Військово-топографічні описи України ХІХ ст. (методика створення, джерельна база, інформаційні можливості)» становить теоретичний і практичний інтерес для наукової спільноти, студентів історичних факультетів, істориків-аматорів і робить суттєвий внесок у розвиток історичної науки.

Надійшла до редакції / Received: 22.04.2020

Схвалено до друку / Accepted: 01.06.2020